

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık /December 2018, c. 4, s. 2: 936-943

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Hüseyin Baysa, Kureyş Kervanları Hukuk Sosyolojisi
Açısından Vahiy Döneminde Ticarî Hayat, İz Yayıncılık,
İstanbul 2015.

Yunus AKYÜZ

Araştırma Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslam Hukuk Anabilim Dalı
Research Assistant, Bitlis Eren University, Faculty of Islamic Science,
Department of Islamic Law
Bitlis / TURKEY
akyuzyunus@yahoo.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4690-5772

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Kasım / November 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Aralık / December 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Akyüz, Yunus. "Hüseyin Baysa, Kureyş Kervanları Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticarî Hayat, İz Yayıncılık, İstanbul 2015".

Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi 4/2 (Aralık 2018): 936-943.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Günümüz kapitalist düşünce tarzının ürünü olan iktisadın temel hedefi, kıt kaynak ile sınırsız isteklere cevap vermektir. Bireyin yegâne gayesi ise kârını maksimize edip maliyeti minimize etmeye çalışmasıdır. Bunu yaparken de ahlakî ilkeleri göz ardı etmesi ve bireyci bir tavır takınılması çok doğal görünen durumlardır. Kapitalizmin bir ürünü olan tüketim toplumunda, arzın talepten önemli olduğu ve tek tip kültürleşmeye gidilmek istendiği bilinen bir gerçektir. Çünkü dünyada ne kadar tek tip kültür olursa bir malın sunulduğu pazar o nispette büyük olacaktır. Bu düzene karşın İslam'ın öngördüğü yapı ise inanç merkezli, ahlakî ilkelere dayanan, infakın ön planda olduğu ve bireycilikten uzak cemiyet temelli bir sistemdir. İslam'ın öngördüğü bu iktisadî sistemin inşası ve günümüze tatbiki; oluşmuş İslam kültürünü göz ardı etmeden ilk dönem ticarî ilişkilerin iyi anlaşılmasını ve o dönemin hukukunun doğru bir şekilde analiz edilmesini gerektirmektedir. Fıkıh ilminin yanısıra dönemin sosyolojik açıdan değerlendirilmesi de İslam'ın öngördüğü ilkeleri ortaya koyma noktasında önem arz etmektedir. Müellifin eseri yazmadaki hareket noktası tam burada yatmaktadır. Nitekim *"Hukuk kurallarının sosyolojik etüde tabi tutulması neticesinde vahyin hangi ticarî kuralları ne amaçla hangi ortamda, nasıl telif ettiğini, vazettiği kuralları topluma mal ederken sosyal yapıyı ne ölçüde dikkate aldığı ve onu nasıl etkilediğini tespit etmek mümkün olacaktır."* şeklindeki açıklaması da bunu göstermektedir.

Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticarî Hayat adlı çalışma, halihazırda Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Hüseyin Baysa tarafından 2011 yılında doktora çalışması olarak tamamlanmış ve *Kureyş Kervanları Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticarî Hayat* adıyla, 2015 yılında İz Yayıncılık tarafından basılmıştır. Eser, giriş ve üç ana bölümden oluşmakta olup sonuç bölümü ile hitama ermektedir.

Yazar, giriş bölümünde araştırmanın konusu, kapsamı, metodu, kaynakları, amaç ve önemi hakkında genel bilgiler sunmaktadır. Araştırmanın konusunu ve kapsamını *"vahiy dönemindeki ticaret hukukunu sosyolojik açıdan araştırmak"* şeklinde belirleyen müellif, üzerinde inceleme yapılacak zemini ise 610-632 yılları arası vahiy döneminde Hicaz bölgesi olarak tahdit etmiştir. Çalışma mekân, tarih ve konu bakımından değerlendirildiğinde, sınırların tayin edilmesi noktasında kayda değer bir başarı olduğu söylenebilir.

Ekonomi, sosyal bir olgu olarak toplumun her alanı ile iç içedir ve ticaret hukuku da bu etkileşim doğrultusunda şekillenmektedir. Buradan hareketle İslâm ticaret hukukunun doğru bir şekilde tespiti, vahiy döneminin muhatap olduğu Hicaz bölgesinin sosyokültürel ve sosyoekonomik ortamının incelenmesiyle mümkündür. Yapılan bu inceleme, günümüzde iktisadî ve finansal sorunların tespitine ışık tutacak ve bu sorunların çözümünde bir rehber olacaktır. Yazar, yeni ortaya çıkan iktisadî ve finansal ürünleri, İslam'ın ilgili kurallarına arz edip doğru neticelere ulaşabilmek ve İslam ticaret hukukuna uygun yeni yöntemler üretebilmek için vahiy döneminin incelenmesi gerektiğini öne sürmekte, bunun yapılabilmesi için de o dönemin hukuki ilkelerinin sosyolojik açıdan irdelenmesini zorunlu addetmektedir. Araştırmanın önemi ve amacı burada ortaya çıkmaktadır.

Bir şeyin değerinin anlaşılması öncesi ve sonrasıyla yakından alakalıdır. Vahiy döneminde oluşan ticarî hayatın anlaşılması, vahiy öncesi Hicaz bölgesinde sosyal hayatta etkili olan coğrafi, siyasi ve dini faktörlerin bilinmesini gerektirmektedir. Buradan hareketle vahiyyle birlikte gelen köklü inkılabı sağlıklı bir şekilde anlamak için Cahiliye döneminin iyi bir şekilde incelenmesini savunan yazar, bunların ekonomi üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamakta ve ekonomik hayat üzerinde genişçe durmaktadır. Bu nedenle müellifin araştırması 610-632 yıllarıyla kısıtlansa da dönemin daha iyi anlaşılması için öncesini, yani Cahiliye devrini tezinin bir bölümü olarak ele alması çok isabetli görünmektedir. Bunların yanı sıra yazar giriş bölümünde kitabın başlığını da oluşturan "Hukuk sosyolojisi" kavramını açıkladıktan sonra mekânsal olarak ele aldığı Hicaz bölgesinin coğrafi yapısı üzerinde durmuş, Mekke, Medine vb. yer isimlerinin terim manalarını açıklamış ve kökenlerini irdemiştir. Örneğin Mekke kelimesinin sözlükte "özü kemikten çıkarmak" manasına geldiğini ve Mekkelilerin sefih-rezil insanları buradan çıkardıkları için bu ismin verildiğini belirtmiştir (bkz. s. 22-28). Yine bu bölümde Mekke'nin neden ticaret merkezi olduğu ve Medine'nin ekonomik düzeninin neden tarıma dayalı olduğu üzerinde durulmuştur.

Bu bağlamda birinci bölümde, araştırmanın asıl konusunun daha iyi anlaşılması için vahiy öncesi dönem tetkik edilmiştir. "Sosyokültürel Ortam" başlığı altında siyasi örgütlenme, sosyal yapı, hukuk düzeni, aile ve kadının toplumdaki konumu, eğitim ve öğretim, inançlar, ibadetler ve toplumun ahlakî

yapısı gibi konular ele alınmıştır. “Sosyoekonomik Ortam” başlığı altında ise o dönemin Dârünnedve, Harem, Hilfü’l-fudûl, el-Eşhürü’l-Hurum, Nesî, Îlâf vb. ticarî yönü olan kuruluşlarıyla Mekke, Yesrib, Şam, Necid, Irak vb. bölgelerdeki alışveriş alanları incelenmiştir. Ayrıca ticarete konu olan yerli ve ithal mallar, kullanılan mübadele araçları, ölçü birimleri, alışveriş çeşitleri, yapılan fer’î muameleler, kurulan ortaklıklar, ticarî kredi çeşitleri ve o dönemde geçerli hukuk kuralları bu bölümde ele alınan belli başlı konulardandır. Yine bu bölümde vahiy öncesi dönemdeki sınıf farklılığının, köle ve cariye olgusunun toplumun diğer müesseselerini de etkilediği vurgulanmış ve bu sosyal müesseseler tanıtılmıştır. Bölümün ilginç noktalarından birisi de o dönemde bu sınıf farklılığını kabul etmeyen, yeryüzündeki tüm malın Allah’a ait olduğunu düşünen “Seâlik (سعاليك)” adı altında bir topluluğun olduğu ve bugünkü sosyalizme benzeyen bir anlayışla, zenginlerin mallarını yağmalayıp aralarında bölüştükleri ve hatta ihtiyaç sahiplerine verdikleri konusunun işlenmesidir (bkz. s.40).

Sosyoekonomik yapıyı okumak için bize ipucu verecek olan yerlerden biri de alışveriş alanlarıdır. Bu sebeple müellif, Mekke (Ukâz, Mecenne, Zülmecâz vb.), Yesrib (Benî Kaynûkâ, Müzâhim, Sefâsif, Sûku’l-Hırs vb.), Şam, Necid, Irak, Bahreyn ve Uman bölgelerinde kurulan alışveriş alanlarından, burada yapılan Cahiliye tarzı alışveriş şekillerinden (Sirâr, îmâ, ilkâü’l-hicâra vb. s. 81, 92, 93 vd.) ayrıca bahsetmektedir. Fakat yazarın bu ticarî merkezleri ve güzergâhları tanıtırken sadece yazınsal malzemedен yararlanması, coğrafya ilminin görsellerinden istifade etmemesi araştırmanın eksik yönlerinden sayılabilir.

“Alışveriş Çeşitleri ve Fer’î Muameleler” başlığı altında nâciz, nesîe ve selem, sarf, icâre, habelü’l-habele, mülânese, münâzebe ve arâya, bey’u’l-hasât, ilkâü’l-hicâra vb. alışveriş çeşitleri ile neceş, sirâr, telakkı’r-rûkbân, musarrât ve ihtikâr gibi haksız kazanç yollarına değinilmiştir. Yine bu bölümde fer’î muamelelerden rehin, kaparo, kefâlet, muhayyerlik hakkı, belge ve şahitlik gibi konularda ele alınmıştır. “İktisadî Ortaklıklar” başlığı altında ise o zamanda yapılan ortaklık türleri ele alınmıştır. Finansman ihtiyacının günümüzde insanoğlunun vazgeçilmez ihtiyaçlarından olması sadece bugüne has bir olgu olmayıp, Cahiliye döneminde de ihtiyaç olduğunu gösteren karz,

süftece ve ribâ gibi konular incelenerek birinci bölüm ticarî hukuk kurallarıyla sonlandırılmıştır.

Yazar, ilk bölümde Cahiliye döneminin genel tasvirini çizip bize sosyoekonomik hayatta gerçekleşen inkılabı, inanç ve ahlaktaki değişimin bu dönüşüm üzerindeki etkisini göstermeyi amaçlamaktadır. Bunun bir sonucu olarak da “Vahyin Gözetiminde Oluşan Sosyokültürel ve Sosyoekonomik Hayat” başlığını taşıyan ikinci bölümde, birinci bölümünde yapılan ayırım ve tasnif birebir takip edilmiştir. Çünkü araştırmadaki temel amaçlardan biri de iki dönem arasındaki olguların vahiy ile irtibatlanmasından kaynaklanan değişimi ortaya koymaktır. Konu başlıklarının aynı olması okuyucuya dönemleri konu-içerik ve kurumsal olarak karşılaştırma fırsatı vermektedir. Çünkü birinci bölümün bir uzantısı olarak müesseselerin ve uygulamaların tarihsel seyri, vahyin bunlar üzerindeki etkisi, yapılan ıslahlar, yeni getirilen uygulamalar ve yasaklanan işlemler incelenmiştir.

Vahiy döneminde sosyal sınıflar arası ayrımcılık büyük ölçüde kaldırılmış ve buna teşvik edici adımlar atılmıştır. Hukuk, yargı ve diğer alanlarda cahiliye -İslâm’a uygun olmayan- adetleri kaldırılmış dine, fitrata ve doğaya uygun olanlar devam ettirilmiştir. Kasâme, şahitlik, mahkemede delil istenmesi vb. uygulamalar devam ettirilene; ortaklık ve alışverişlerde garar ve cehaletin yasaklanması ıslah edilen işlemlere; faiz yasağı, yanıltıcı teklif ve reklamlarla fiyat kızıştırmak olan neceş, hayvanı daha besili göstermek ve alıcıyı yanıltmak üzere hayvanın birkaç gün sağılmamasını ifade eden musarrât ilgâ edilen uygulamalar arasında gösterilebilir. Islah edilen uygulamalar arasında yer alan ve “Arâyâ” olarak isimlendirilen işlem, daha önceden belirlenen hurma ağaçlarındaki taze hurmaların kurduğunda ne kadar geleceğini tahmin edilerek kuru hurma ile mübadelesinden ibarettir. Böyle bir işlem kural olarak garar içerdiği için yasak olması gerekirken işlemin beş vesk ile sınırlandırılması ve meşru görülmesi, yoksulu korumaya ve ihtiyacın giderilmesine matuftur. Bu da yeni bir ticaret hukukunun oluşumunda sosyal gerçekliğin dik-kate alındığını açıkça göstermektedir.

Birinci bölümle aynı başlığı taşıyan sosyoekonomik hayat başlığı altında ise iktisadî yönü olan kurum ve kuruluşlar ele alınmıştır. Harem bölgesine müşriklerinin alınmaması, sadece dini yönü olan bir uygulama olmayıp tica-

retin olmazsa olmazlarından olan güvenlik problemini de ortadan kaldırmıştır. Böylece güven ortamı içinde ticaret daha fazla gelişme imkânı bulmuştur. Yine vahiy döneminde el-Eşhürü'l-hurum uygulamasına devam edilmiştir. Bu şekilde Kureyş kervanları, güven içerisinde ticaret yapma imkânı bulmuştur. İlâf da Cahiliye döneminden gelen ticarî ortamda güveni sağlayan uygulamalardandır. “Alışveriş Alanları” başlığı altında ise Mekke ve Medine’deki alışveriş mekânları ele alınmış, buralarda ortaya çıkan yeni kurallara ve uygulamalara değinilmiştir. Vahiy kontrolüne giren alışveriş alanlarında inançtan ahlâka, günlük hayattan ticaret hukukuna dair yeni birtakım uygulamalar başlatılmıştır. Cahiliye döneminde yasak sayılan fakat ayet (el-Bakara 2/198) ile izin verilen hac ibadeti esnasında ticaret serbestisi Mekke, Arafat ve Minâ’da alışveriş merkezleri oluşmasına vesile olmuş, bunun sonucunda da Mekke çevresindeki panayırlara ilgi azalmıştır.

Hız. Peygamber, Yahudilerin egemenliğinden kurtulmak ve ekonomik bağımsızlığı elde etmek için Medine pazarını kurmuştur. Pazarı kurduktan sonra ise alışverişin uygun ortamda yapılabilmesi için birtakım kurallar belirlemiştir. Örneğin insanların pazarda kendilerine yer ayırdığını duyunca bunu yasaklamış ve serbest rekabet ortamının oluşmasını sağlamıştır. Ticaret mallarında da değişiklik yapılmış, İslam’ın uygun görmediği malların tüketimine, ithalatına ve bunun aracılığına fırsat verilmemiştir. Yine bu dönemde yaygın olmamakla birlikte çek, borç-alacak belgesi olarak kullanılmıştır. Ölçü birimlerine bakıldığında ağırlık ölçülerinde Mekke, hacim ölçülerinde ise Medine örfü esas alınmıştır. Bunun sebebi bu iki şehrin tecrübesinden faydalanmak istenmesidir. Çünkü Medine’de ziraat yaygın olup hacim ölçüleri ağırlıklı olarak kullanılmaktayken, Mekke’de ticaret gelişmiş ve bu sebeple altın-gümüş alım satımında hassas tartılar kullanılmıştır.

“Vahiy Dönemindeki Sosyokültürel Değişimin Sosyoekonomik Değişimle Etkileşimi” başlıklı üçüncü bölümde, önceki iki bölümdeki metot takip edilmiştir. Cahiliye ve vahiy dönemindeki değişim betimlenmiş ve bu değişimin sosyoekonomik alandaki etkisi incelenmiştir. Değişmeyen tek şey değişimdir ve değişen her şey sadece kendini değil, kendisiyle ilintili diğer olguları da az veya çok değiştirir. Sosyal kurumlar da sürekli değişim halindedirler ve bu değişim kaçınılmaz olarak ekonomik yapıda da kendisini göstermektedir. Müellif bu bölümde, vahiy döneminde sosyoekonomik hayatta meydana ge-

len değişiklikleri açıklayabilmek için diğer sosyal alanlarda meydana gelen değişimlerin incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Yine bu etkileşimi cahiliye ve vahiy dönemini göz önünde bulundurarak yapmaktadır. Toplumsal yapı din, ahlak, aile vb. kurumlardan oluşmaktadır. Bu kurumlar, ekonomik alanı etkilerken birbirinden farklı etki düzeyine sahiptir. İslâm dininin metafizik bir boyutu olması hasebiyle sosyal kurumları etkileme düzeyi diğerlerinden fazladır. Müellif buradan hareketle kurumlar arası etkileşimi değil, inanç ve ibadetlerdeki değişimin ekonomik alana etkisini anlatmaya çalışmış ve bunu hedeflemiştir.

İnsanı değiştiren her şey onun ilgi ve faaliyet alanını da etkilemektedir. Vahiy öncesi dönemde Hicaz bölgesinde inanç-ibadet-iktisat üçgeni arasında çok büyük bir etkileşim vardı. Bu etkileşim vahiyle artarak devam etmiştir. Bunu ortaya koymak için yazar, Cahiliye döneminde “Hums” müessesine dikkat çekmiş ve Mekkelilerin din sömürücülüğünden nasıl haksız kazanç sağladıklarını belirtmiştir. Hums müessesesi, başta Kureyşliler olmak üzere Hicaz bölgesindeki bazı kabilelere, Kâbe’ye hizmet etme ve dini gerçek manada yaşama noktasında imtiyaz sağlayan bir uygulamaydı. Kast sistemine benzeyen bu uygulamada, hac ve umre yapmak üzere harem bölgesine dışarıdan gelen hacı adayları için dini yönü ağır basan birtakım ekonomik kurallar vardı. Örneğin orta ve alt tabakadaki kimseler günahkar sayılır ve kendi elbiseleri ile tavaf edemezlerdi. Bu elbiseleri Hums ehlinde almaları gerekiyordu ve elbiseler tek kullanımlıktı. Ayrıca her hacı adayı Mekke’de bir Kureyşlinin evinde kalır, orada yer ve içerdi. Bunlar için de Kureyşliye makul bir para sunardı. Yoksa ibadeti yerine gelmez, hacı olamazdı (bkz. s. 278-279). Hums uygulaması ve hac ibadeti sırasında alışveriş yapmakla ilgili cahiliye yaşağı vahiyle birlikte kaldırılmıştır.

Müellif daha sonra İslâm’ın güçlü ilkeleri olan iman esaslarının yeni ticaret hukuku ve ahlakının yerleşmesindeki etkisi üzerinde durmuş, bu esasların iktisadî hayatın dizaynındaki etkisini ve inanç ile ekonominin etkileşimini göstermiştir. Ekonomik yönü olan zekât, sadaka, hac ve kurban ibadetlerindeki değişim, vahiy ile yenilenmesi ve ekonomiye etkileri bu bölümde ele alınmıştır. Ayrıca ahlâki ilkelerden olan dürüstlük, güvenilirlik, borcu zamanında ifa etme, müsamahakârlık gibi kavramlar açıklanmış bunların ekonomik alandaki yansımalarına değinilerek üçüncü bölümü sonlandırılmıştır.

Vahiyle birlikte ortaya konan İslam ticaret hukukunun ne derece toplumsal gerçeklerden etkilendiğini ve bu hukukun toplumu nasıl şekillendirdiğini tespit etmek üzere oluşturulan eser, ulaşılan verilerin yer aldığı sonuç bölümü ile hitama ermektedir.

Dini inanç ve sistem ne kadar güçlü olursa olsun onu destekleyen iktisadî bir mekanizma yoksa o sistemin ayakta kalması ve diğer sistemlerin yönelttiği tehlikelerden emin olması çok düşük bir ihtimaldir. Hz. Peygamberin Medine’de yaptığı ilk işlerden biri olarak “Pazar” kurması ve böylece ekonomik bağımsızlığı ele almak istemesi de bunu göstermektedir. Eserde bu uygulama, vahyin ilk dönemini iyi anlamaya ve sosyolojik açıdan incelemeye bağlanmaktadır. Bu noktada, vahiy döneminden itibaren oluşmuş ve Müslümanlar eliyle geliştirilmiş olan “İslami kültür”ün göz ardı edilerek atıf yapılmamasının, eserin eleştiriyi açık yönlerinden biri olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, eserde yer yer basit yazım hataları vb. olmasının yanı sıra içindekiler kısmı ile kitap içindeki başlıklandırma probleminin -yayınevinden kaynaklanmaktadır- diğer baskıda düzeltilmesi okuyucu açısından daha verimli olacaktır. Coğrafya ilminin görsel malzemelerinden yeterince istifade edilmemesi ve bazı teknik kavramların açıklanmasından doğan durağanlık bir kenara bırakılırsa, eser dil ve üslup açısından başarılı sayılabilir. Kaynaklara bakıldığında, çok geniş bir yelpaze olduğunu söylemek güç olsa da konunun ihtiyacına cevap verecek ölçüde kaynaklara müracaat edilmiştir. Ayrıca toplumun birebir içinde bulunduğu bir durumdan söz etmesi gibi sebeplerden dolayı sadece akademik değil, ticarî hayatta rol alan ve bu konuları merak eden kişilerin de okuyup istifade edebileceği bir eserdir. İnteraktif bir çalışma üslûbu ile fıkıh, hukuk, sosyoloji gibi ilimlerden yararlanarak hazırlanmış, emek mahsulü olan bu eser, akademik anlamda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.